

VLADIMÍR MÜLLER

K NĚKTERÝM ASPEKTŮM AUTORITY A MOCI V MODERNÍCH SOCIOLOGICKÝCH PARADIGMATECH

(Tento text je součástí kandidátské disertační práce)

Fenomén moci je reflektován a prožíván téměř vždy a všude. Sociologie je vědou, která si osobuje právo vyjádřit na obecné úrovni společenskou dimenzi toho, jak moc ve společnosti vzniká, působí a proměňuje se. Je zároveň multiparadigmatickou vědou, nedisponuje jednotným a závazným explikačním schématem. V ohledu teoretického zkoumání moci se zdá být vhodné rozlišit pracovně moderní sociologickou teorii do systémového, strukturalistického a praktického paradigmatu. Jejich dokumentace jednotlivými tématy a představiteli prokáže oprávněnost takového členění. Následující řádky jsou zároveň dokladem na konkrétním příkladu, že je možné využívat výsledky jednotlivých teorií ve vzájemné propojenosti.

Neosobní a nenásilná moc systému – záruka řádu moderní společnosti v sociologických teoriích Talcotta Parsonse a Niklase Luhmanna

Sociologie si ve své systémové variantě osobuje právo odpovědět na otázku, jak je v souvislosti moderní západní kultury možné bezporuchové fungování společnosti (a to alespoň v idealizované podobě). Systém generuje společenskou moc a usměřňuje skupinové i individuální jednání, aby je mohl zároveň garantovat, což znamená, že umožňuje vedle regulace i svobodu.

Sociologická teorie Talcotta Parsonse je obecnou koncepcí sociálního jednání v rámci sociálních systémů. Sociální systémy jsou diferencovány podle toho, co je problémem směny uvnitř nich samotných. Čím vyšší je stupeň diferenciací rolových systémů, tím rozšířenější je síť směnných vztahů a pozitivnější výkon moci, který může systém směny rozšiřovat. Vážou se zde k sobě status, autorita a hodnoty. Podle míry univerzalistické orientace je v rámci sociálních systémů patrná tendence k omezení vazeb, které by mohly vést ke zúžení diferencovaných

rolí. Stabilita sociálních systémů je uskutečnitelná buďto návratem k partikularistickým restrikcím, nebo institucionalizací univerzálních norem. Moderní společnost, jejíž řád má v sobě moderní společnost obrážet, směřuje ke druhé variantě. Proto platí, že rozrušení partikulárních vazeb je první podmínkou rozšíření systému moci. Systémy se diferencují podle gradované výkonnosti institucionalizace směnných vztahů. Ta v sobě zahrnuje definice legitimačních rámců, podle nichž dochází k volbě oněch prostředků.

V ekonomickém systému jde o alokaci schopností (facility) a odměn (reward) a rozšíření směnných vztahů, jejichž vyjednávání je možné v definovaných podmínkách vlastnictví, což znamená, že moc tohoto systému se omezuje nákupem a prodejem (purchase power). V politickém systému jde o možnosti mobilizace (pokud možno totální) schopností orientovaných na určité cíle. V těchto systémech se zvyrazňuje princip hierarchie. V každém případě je moc generována sociálním systémem a vyplývá z jeho integrativně hodnotových souvislostí a z institucionalizace. Každý systém (a politický zvláště) vytváří určité obligace, jež nalézají uplatnění při hraní rolí a zároveň při institucionalizování integrace s ostatními (ego s alter), přičemž obojí tvoří sociální solidaritu. Vytvoření závazků předpokládá jejich uznání a zdůvodnění, legitimitu. Ta se v případě politického systému získává tím, že nositelé politické strategie vloží do svých úst kolektivní cíle.

Moc je v parsonsovském paradigmatu přímou derivací z autority, je institucionalizovanou legitimací, podléhá tomu, čím je definována, a znamená tedy institucionalizaci práv vůdců očekávat podporu kolektivity. Z toho plyne nenásilný charakter moci. Hrozba čistými prostředky násilí, výkon moci bez podpory legitimačních mechanismů není totiž užitím moci ve vlastním slova smyslu, neboť ta ryzí instrumentalitou ztrácí svůj symbolický charakter. To by pak znamenalo, že výkon moci by byl dán pouhou vnějšně vynucenou povolností a ne obligací. Držba moci v rámci nadosobního systému předpokládá disponovat autoritou, tj. symbolicky závazným a ne každému dostupným řádem. Představa rovného přístupu, ryze konfliktualistická, v teorii strategických her vyjádřená sumou rovné nule, by vedla k simplifikujícímu závěru, že moc lze redukovat na čisté násilí.

Subjekt výkonu moci přímo nenutí, ale spíše kontroluje, a to buď situaci, v níž se nalézá objekt jeho působení nebo úmysly ovládaných. V prvním případě užívá jako pozitivní sankci pobídku, vytvoření reálných nebo imaginárních podmínek zvýhodňující určité jednání a jako negativní sankci potencionální znevýhodnění nežádoucího jednání, což může vést v krajním případě až k užití násilí. Ve druhém případě je pozitivní sankcí ovlivňování, zdůvodňování, přesvědčení a negativní sankcí apel na morální řád, jehož překročení může znamenat následnou dezintegraci osobnosti. Kontrola situace zvyrazňuje motivy instrumentálně manipulativní, orientace na úmysly zvyznamňuje spíše motivy integračně symbolické

a autoritativně legitimační. Ve společenské realitě obojí přístup přirozeně prolíná, neboť držitelé moci mají vždy tendenci rozvíjet takové pobídky a sankce, které by podporovaly jejich pozice v daném systému. Aby toho dosáhli, musí vedle instrumentálně manipulativního přístupu ke společnosti zdůrazňovat i symbolicky integrativní a hodnotově institucionalizační aspekt věci. V rámci sociálních systémů působí moc na rozšiřování konsensu, který v krajní podobě předpokládá homogenizaci hodnot. Předpokládá ovšem také schopnosti (facilities) vytvářet a prosazovat systému konvenující legitimační rámce, které jsou samy o sobě vlastní držbou moci.

Niklas Luhmann rozvinul a výrazně modernizoval systémový přístup v rámci sociologické teorie. Na rozdíl od klasické sociologie, ve které systém působí vnitřní sjednocovací funkcí a vysvětluje se vyšší kvalitou než souhrn jeho částí, je pro Luhmanna systémem téměř vše, každý sociální kontakt. Systém se charakterizuje tím, že je schopen sebevidence, sebepopisu, sebevztahování, schopnosti odlišit se od svého okolí (diferenciace). Tento radikálně relativizující systémový přístup škrta individuum jako subjekt ve smyslu transcendentální filozofie a připisuje mu pouze úlohu psychického systému. Otevřenost systémů si vyžaduje jejich selektivitu, která zajistí vzájemné logické zapadání jednoho do druhého.

Tak je nahlížen i problém moci, která je vykládána jako neosobní a nenásilné komunikativní médium. Komunikace umožňuje selektivitu jednání jako katalyzátor. V případě násilí vždy jde o prosazení něčeho konkrétního, a to i za cenu rozrušení systémů, na něž se působí. Autopoesis, sebevytváření systému vylučuje násilí, nevylučuje ovšem konflikt, jenž má být institucionalizován, uveden do fungování systému. Provokativně vyjádřeno: konflikt má logicky doplnit obraz konsensuálního fungování společnosti.

Z perspektivy jednání se souvislost moci váže na jeho vlastní selektivitu, v tomto případě schopnost vyloučit vliv cizího jednání. K tomu se váže rozvinutí Parsonsovy teorie kontingence, která je určena tím, že nejsou důležitá pouze rozhodnutí držitele moci, ale také alternativy možnosti vyhnout se jim u jeho podřízených. Kombinací těchto alternativ se utvoří řád řetězců jako řád mocenských procesů. Tak kontingence působí na sebepoznání jednajících. Komplikace nastává spíše v okamžiku, ve kterém se má přistoupit k registraci motivů vykonávání moci, tedy principů, podle nichž se regulují podmínky selektivních přenosů v jednání. Luhmann dospěl k názoru, že k tomu je funkcionálně nezbytným určitý kód, podle něhož zmíněné procesy probíhají.

Moc je kódem řízená komunikace. Podle kódů se ustanovují kompetence k jejímu provádění, jimi se reflektují samy mocenské procesy a rozlišuje se formální a neformální moc. V luhmannovském paradigmatu je moc zároveň jedním ze základních médií kódu (vedle pravdy, lásky a peněz). Díky aktualizaci působení

těchto médií dochází k vyčlenění (Ausdifferenzierung) různých systémů a subsystémů. Komunikační média jsou přítomná vždy, což Luhmannovi implikuje otázku hranic politizace moci. Politický systém se odlišuje a vyčleňuje nejenom vlastním sebepotvrzováním, ale také udržováním funkcionální specifikace jiných systémů jako svébytných oblastí. Čím dál tím komplexnější moderní společnost je svébytnou právě díky nárůstu vyčleňování nových systémů a subsystémů.

V této souvislosti je kladena starší Husserlova otázka po vztahu mezi žitým světem (Lebenswelt) a technikou, která automatizuje zpracování informací. Každodennost žitého světa omezuje možnosti vyčerpávajícího prožitku mocenských procesů a to díky jejich technizaci. Žitý svět je ve stavu před-vědomí si časových, věcných i sociálních souvislostí, které se vzájemně vyčleňují. Zatímco v technickém světě dochází k permanentnímu zpracování informací, žitý svět se nalézá v hypotetickém, neaktualizovaném stavu možností. Tak dochází k vyčlenění jednotlivých komunikačních médií moci působící jako zobecněný vliv (generalizovaný).

Sociální realita zná tři základní média moci – autoritu, reputaci a vůdcovství. V případě autority dochází k diferencí, odlišení a možnosti vlivu a moci na základě předcházejících jednání. Autorita spočívá na tradici, aniž by se na ni musela odvolávat. Reputace se vyvozuje z předpokladu, že mohou být udány a bez odporu přijaty důvody, které potvrzují, že jednání bylo ovlivňováno správně. Vůdcovství zakládá moc na imitaci a zúžení manévrovacích možností. To, jak jsou různá média uváděna v život, ovlivňuje skutečnost, je-li moci hodně nebo málo, což umožňuje poměřit její funkčnost. Vyšší racionalita nadřazené moci není touto optikou nahlížena měřítkem lepších cílů, ale tím, že díky více možnostem, jimiž disponuje, podléhá více omezením. Vyšší moc je tím viditelnější, čím kontingentnější, tj. alternativám otevřená a zároveň striktní, je rozhodnutí. Vzájemná souvislost mezi rozhodnutím a mechanismy selektivního přenosu má v moderních, racionalizovaných organizacích díky symbolickému charakteru komunikačních médií za následek i vytváření sil, jež omezují vlastní organizační rozhodnutí, působí jako protimoc. Nárůst moci organizací vede totiž k tendenci jejich příslušníků uplatňovat ji navzájem. Tato konstatování vedou k otázce po společenské relevanci moci, po tom, jaká je funkce moci v celé společnosti.

Luhmann vychází z konstatování relevance onoho významu v konstituci politické moci, která se uskutečnila odlišením (diferencí) společnosti jako celku a politickým násilím. Nutné udržení funkcionální svébytnosti ostatních systémů umožňuje zároveň učinit rozlišení mezi tradiční a moderní společností. V prvním případě probíhala kontrola na úrovni rodiny, statutu a role, ve druhém případě to díky komplexnosti sociálních systémů není možné, kontrola se děje mimo místo konkrétních kontrolovaných souvislostí. Ona dichotomizace se dá vyložit jako interakční, nepolitická kontrola moci a jako vývoz politické moci do inte-

rakčních kontextů politice vzdálených. To v sobě skýtá značná nebezpečí, kterým chce Luhmann čelit využitím možnosti nahradit komunikací o moci mocenskou metakomunikací.

Z hlediska teorie systému není demokracie vládou lidu nad lidem, není ani zrušením panství a anulováním moci, právě tak jako neplatí, že všechna rozhodnutí musí být učiněna za účasti všech zaangażovaných stran. To vše by implikovalo nefunkční stav, stav tzv. teledemobyrokratizace. Demokracie je naproti tomu charakteristická tím, že společnost je strukturována tak, že nepotřebuje žádnou jednotící špičku. Rozrušení této špičky je doprovázeno vyčleněním politického systému, odlišením vlády a opozice tak, že mocí disponují nadřazení i podřízení. V určitých situacích může proti sobě stát moc bezmocných a bezmoc mocných. To, co dělá vláda, musí být pak nutně doprovázeno spoluúčastí opozice, musí neustále docházet k odlišování mezi cílem a aktuální skutečností. Moderní politika je kódována jinak, než tomu bylo v 18. století, kdy platila autorita správného mínění monarchy. Demokracie moderního ražení je kódována kontingencí, která minimálně garantuje otevřenost politického systému. Uvádění politického systému do chaosu v průběhu času může po opětné stabilizaci zvyšovat jeho adaptivní schopnosti. Vystupuje zde však nebezpečí, že bude kód likvidován pevnou stranickou strukturou, která je výsledkem nepatřičného moralizování v rámci politického systému. Luhmann ze sociologického náhledu soudí, že morální diskvalifikace protivníka do politiky nepatří a je pro demokracii nebezpečná.

Struktura společnosti jako nevyhnutelný předpoklad moci v koncepci symbolického kapitálu Pierra Bourdieu

Strukturalistické paradigma je typické zvláště pro frankofonní kulturní oblast a nelze ho redukovat pouze na sociologii. Celá strukturalistická a poststrukturalistická diskuse ve filozofii, sociologii a historiografii, vyústivší do vyloučení subjektu ze zorného úhlu a jeho téměř absolutním podřízením vládnoucím a silně působným strukturám žijícím svůj vlastní život, znamená někdy až smělymi krajnostmi vážnou výzvu k uvažování. Ono uvažování však není v poněkud odlišném kulturním kontextu snadnou záležitostí. Pierre Bourdieu reprezentuje strukturalismus v sociologii, přičemž jsou jeho vývody adekvátní i v ohledu otázek nadosobní, výlučné a omezující moci. Bourdieu je často kárán za dvouznačnost i enigmatičnost, mnohdy není jasné, jakou pozici on sám zastává, neboť jeho sociologie, obražející realitu konkrétní francouzské společnosti (a to zvláště mocenské posuny od významného roku 68 v oblasti vysokého školství), vypovídá současně na několika úrovních a čerpá samozřejmě svou vlastní výlučnou logiku z několika myšlenkových zdrojů. Je příznačné, že sociální strukturu chápe jako

mocenské pole, jehož strukturou je vztah mezi jednajícími nebo institucemi zaangażovanými bojem o panství, z čehož plyne, že má vždy pól vládnoucí a ovládaný, analyzuje pod prizmatem představy boje tříd (Marx) v kombinaci výrazových forem pozdněkapitalistické kultury (Kant), a to z pohledu redukovaného přístupu k akumulovanému jmění čili kapitálu (Weber), což ústí do tzv. distinkcí odrážejících statusovou stavbu společnosti, do klasifikačních schémat společnosti (Durkheim). Kapitál, který umožňuje vztah vlády jedněch nad druhými a představuje výlučnou možnost něčím disponovat, se liší podle empiricky evidovatelné oblasti svého působení. K výkladu strukturálních společenských souvislostí mu slouží ekonomický, symbolický, sociální, kulturní, politický a třeba i univerzitní kapitál. Obraz sociální struktury má obsahovat horizontální i vertikální vztahy, které jsou vždy vztahy silovými, přičemž výsledkem je vždy synchronní průřez událostmi, jež ovšem nejsou reálně uvědomovány a jako takové fixovány.

Na vnitřně diferencovaný kapitál působí v perspektivě času efekt trajektorie, což znamená, že procesy, které nastaly mezi kapitálem výchozím a současným, zapřičiňují ve svém důsledku štěpení příslušné třídy. V tomto procesu se promítá dialektika pohybu jednotlivých skupin i tříd nahoru a dolů. Pohyb je výsledkem kompetitivního boje, který je jako forma třídního boje vládnoucí třídou připuštěn. Formy boje se ovšem nekrytalizují na podkladě nějaké logiky kolektivního jednání, třídního vědomí nebo něčeho podobného, ale rozměrem diskursu vládnoucí třídy. Politické promluvy jsou charakteristické tím, že vládne diskrepance mezi étos a logos, mezi praktickým a verbálním. Cesta od zkušenosti k výrazu je svízelná a často se nedoje na její konec, neboť jazyk vládnoucí třídy diskredituje a rozrušuje spontánní politický diskurs, který se pak odehrává na úrovni třídního nevědomí. Touto skutečností se vykládá a zdůvodňuje strukturalistická metoda.

Sociální struktura je umístěna do sociálního prostoru a tvořena třídami. Třídy jsou dány podmínkami, v nichž se konstituují, zároveň však také tím, jak se samy podmiňují. Individua seskupená do třídy vytvářejí tzv. pertinentní (primární vlastnosti), kolem nichž se ještě shlukují vlastnosti sekundární, což činí problémy při konstrukci explanačních schémat. Třída se nevynezuje pouze zaměstnáním, příjmem nebo vzděláním, ale i určitým sexuálním ratiem a schopností manévrovat v určitém prostoru. Tu se nabízí možnost působení pomocných etnických charakteristik. Sociální třída není definována determinantní vlastností nebo řetězcem vlastností vycházejících z jedné fundamentální vlastnosti (jako např. pozice ve výrobních vztazích), ale strukturou vztahů mezi pertinentními vlastnostmi připisující každému elementu kultury svébytnou hodnotu, a to působením na výkon praktik. Individuum se pohybuje v tzv. poli možností, které je omezováno objektivními mechanismy eliminace a individuem zděděným kapitálem. Nelze se v tomto poli pohybovat libovolně a namátkou, protože zde platí tlak určité strukturální setrvačnosti.

K popisu těchto vztahů využívá Bourdieu analýzu každodenní kultury vládnoucí třídy, která je nahlížena jako permanentní okázalé odlišení se od ostatních svěbytností životních stylů, jako distinkce. Úsudky vkusu, jistý aristokratický asketismus jako zdroj i důsledek distinkcí se fixují v pojmu habitus, který je formou ztuhlých strategických bojů ve společnosti. Habitus umožňuje uchopit vztah mezi pertinentními vlastnostmi, tj. ekonomickými a sociálními podmínkami a složením kapitálů, a distinktivními rysy, což odpovídá různým pozicím v univerzu životních stylů. Habitus je však třeba explanačně konstruovat jako generativní formuli, která umožní objasnit, jak vznikají a působí klasifikační praktiky a klasifikované předměty. Neběží tedy jen o vlastnosti, ale i o princip, který generuje jistou nutnost vytváření smysluplné percepce, přičemž je ona nutnost internalizována a fixována do určitých dispozic. Habitus není pouze strukturující strukturou, jež organizuje praktiky a percepce praktik, ale také strukturovanou strukturou, principem rozdělení do odpovídajících tříd, který organizuje percepci sociálního světa v celku. Habitus je výsledkem rozdělení do sociálních tříd, je produktem identických, tj. směnitelných schémat, která jsou systematicky distinktivní od schémat jiných životních stylů. Reálným principem sociální preference není tedy příjem, ale vkus, strukturálně podmíněná nutnost ve sféře spotřeby. Luxusní zboží je pouze viditelným fenoménem vkusu výše postavené třídy, neboť důležitějšími jsou každodenní praktiky vedení života obsažené v kultuře. Závisí na tom, kdo a jakým kapitálem disponuje, protože do každodenních praktik vyšších tříd se nelze dostat jen rozhodnutím. Kulturní kapitál je typickým příkladem významu výlučnosti přístupu. Skýtá možnost a nutnost odlišení od ostatních a je silně podmiňován původem, tedy zděděným sociálním kapitálem i možnostmi hmotného rázu, kapitálem ekonomickým.

Analýza mocenských poměrů v rámci francouzského vysokého školství se stala Bourdieuemu možností popsat, jak působí kulturní, symbolický, sociální i politický kapitál v institucích zajišťujících provozem legitimačních mechanismů privilegované pozice. Intelektuálům, kteří byli vždy distributory kulturního kapitálu, jde o prestiž a gratifikaci. Jako tvůrci „společenských ozdob“, vnitřní designeři vytvářejí frakce podle oblasti, kterou kolonizují. Koncentrovaným a tradičně institucionalizovaným prostředím tohoto rodu jsou poměry uvnitř vědeckých a univerzitních struktur. Bourdieu podobně jako kdysi Kant, i když na zcela jiné úrovni, zaměřil při pohledu na úlohu univerzity ve společnosti pozornost na myšlenkovou a hodnotovou orientaci jednotlivých fakult, z čehož vyplývá jejich umístění v mocenském univerzitním poli. Homo academicus se pohybuje v ohnisku dvou druhů moci, dvou pólů. Na jedné straně se konfrontuje s mocí světskou, hierarchizovaným řádem kumulace pozic, jež umožňují kontrolu ostatních pozic v mocenském poli, principy života převažujícími na fakultě právnické a lékařské. Na druhé straně je univerzitní život poznamenán mocí duchovní neboli

v sekularizovaném vyjádření mocí fundamentalisticky vědeckou, která svůj řád vyvozuje z úspěšnosti vědeckých aktivit, síly osobnosti a proznamenosti jejich nositelů nebo experimentálně průkazného úspěchu, což jsou principy fakulty přírodovědecké a filozofické. Arci tím nemá být řečeno, že by nám Bourdieu podsouval názor, že francouzští medicí a právníci nejsou konfrontováni potřebou vědeckých aktivit, zatímco přírodovědci a filozofové se mohou spolehnout na evidentní užitečnost významného objevu nebo na kulturní a literární věhlas, aniž by museli spravovat své instituce a podřizovat se řádu provozu. Má být jen řečeno, že samotná povaha předmětu určuje řád institucí (fakult) a jejich mocenského pole.

Univerzitní mocenské pole je vystavěno na homologii dvou reproduktivních těles, z nichž prvním je řád výkonu světské moci a druhým oblast kulturní a vědeckovýzkumná. Uvnitř nich a mezi nimi nastávají boje o podržení konstituovaných pozic nebo o rozvrácení dané struktury. Na jedné straně jde o proces reprodukce profesorského sboru doprovázený dodržováním „kanonické“ disciplíny, na straně druhé se soutěží o vědeckou autoritu. V prvním případě se váže statutární autorita na hierarchicky vymezenou pozici a poskytuje moc kontroly a cenzury, v případě druhém je zvýznamněn aspekt poloinstitucionální moci, neboť každý v pozici mocenského univerzitního pole rozšiřuje svou působnost i silou osobnosti v hierarchizovaném univerzu založeném na soutěži. Ono pole se udržuje při životě habituálním obnovováním představ o nutnosti dané struktury, autocenzurou, tj. hluchou rezistencí vůči novým idejím, rituály a ceremoniemi. Logika akumulace moci zde na sebe nabírá formu vzájemného proplétání závazků. V této logice se koncentruje vztah kapitálu sociálního, kulturního, univerzitního (politického) i vědeckého, je tzv. logikou cirkulační kauzality. Spočívá v anticipaci účinků sebenaplnujícího se proroctví vyjadřujícího touhu dobytí oficiálně uznávané pozice i vědecky intelektuální prestiž. Jako protistrategie působí vytváření nekonečných podmínek reprodukce uvažovaných institucí a někdy i restrikce vidění světa. Logika cirkulární kauzality se svou působností umísťuje mezi pozice a dispozice, mezi pole a habitus a způsobuje, že i nepatrný vklad v oblasti vědy je schopen umožňovat výrazné zhodnocení mimovědeckých aspektů v hierarchickém poli světské moci. Absolutní vliv logiky cirkulární kauzality by však znamenal rozklad univerzitní myšlenkové produkce, což se neděje, protože v univerzitním mocenském poli působí i principy strukturální disonance vycházející z heretické tradice, která je aktuálně charakterizována scientistní modernitou. Nesoulad vyplývá z rozporu mezi aspiracemi a úrovní, které může být v dané struktuře dosaženo, právě tak jako ideální reprezentační vědy a realitou vědeckých a pedagogických praktik. To je především důvodem, proč není možné na univerzitní úrovni dosáhnout principu absolutního panství. Různé komponenty mocenského pole působí souběžně a komplementárně tak, že se synchronizují

kritické stavy a krize různých oblastí. Ona synchronizace může i díky heretickým zkušenostem dospět k tomu, že jsou regionální krize transformovány do historické události v tom smyslu, že nastane situace výjimečného přestrukturování mocenského pole. Tak přichází ke slovu trh času vyjadřující směnu generací. Bourdieu jako by na příkladu francouzských univerzit perspektivy posledních dvaceti let dokumentoval „strukturalistickou teorii elit a jejich koloběhu“, což je počin bezesporu inspirativní.

Praktické sociologické paradigma – konfrontace s mocí v teorii transformativní kapacity Anthony Giddense, teorii komunikativního jednání Jürgena Habermase a v koncepci sociálních hnutí Alaina Touraina

Praktické paradigma zaujímá v sociologii střední pozici ve vnitřních možnostech, které skýtají sociologická paradigma pro výklad působení moci. Na jedné straně jsou „praktičtí sociologové“ vzhledem k tomu, že ctí realitu jako východisko výkladu, nuceni připustit nadosobní a neviditelnou působnost systémů a struktur, a to uznáním omezené role společenského subjektu (nositele praxe) v celku sociálních událostí a souvislostí. Na druhé straně ovšem ctí onen subjekt v intencích evropského humanismu jako vědomého iniciátora, tvůrce a aktéra ve všech zmíněných souvislostech, snaží se mu připsat roli, ve které prakticky disponuje sociální mocí, ale ve prospěch společnosti, nikoli partikulárních zájmů, což by pravý obsah praxis destruovalo. Předpokládá se zde ovšem, že společnost, tedy ne stát nebo řetězce organizací, právě tak jako její věda, sociologie, tedy ne technologická politologie nebo jurisprudenc, nejsou bez praktické dimenze myslitelné. Praktické paradigma vymezuje působnost moci jen jistým, zmíněným směrem a zároveň její možnosti limituje poukazem na skutečnost, že i přes vědomě formulované zájmy a cíle se často uskutečňuje něco jiného.

Anthony Giddens, dnes již všeobecně uznávaný britský teoretik, je z našeho úhlu pohledu významný především svou koncepcí moci, ve které je ona moc v transformativní kapacitě lidského jednání založena, zakomponována a tvoří vlastně jeho podstatu. Moc může být produktivní a emancipativní právě tak jako destruktivní a represivní, může mít charakter bezprostřednosti, je však také možné, aby se uskutečňovala interakcemi překračujícími čas a prostor.

Moc je integrálním elementem sociálního života podobně jako významy a normy. Transformativní kapacita jednání obsahuje vztahy autonomie i vztahy závislosti, což umožňuje reprodukovat vlastnosti panství. Z uvedeného vymezení plyne, že Giddens představuje svými teoretickými pozicemi jak perspektivu individuálního jednání, osobní dimenzi výkonu moci, tak perspektivu strukturální a systémovou, nadosobní a neosobní. Jeho syntetizující postoj se završuje v pojmu

praxis, jemuž se snaží Giddens vetknout sociálně ontologický status tak, že jako jeho konstitutivní součásti určuje strukturální principy, jimiž se artikuluje instituce, strukturální sady čili vlastní struktury a elementy strukturace, kterými se poměřuje praktické, aktivními subjekty prováděné vytváření struktur.

Interakce se neuskutečňují jen a pouze na podkladě jistých důvodů, motivů a účelů, ale také díky předcházejícím znalostem, jakým způsobem se uskutečňují. To v sobě zahrnuje dovednost, jíž se musí aktér naučit. Dovednosti tohoto ražení jsou uloženy v tzv. zásobárnách vědomí a jsou v případě nutnosti aktualizovány v podobě tzv. diskurzivního vědomí. Diskurzivní vědomí nelze převádět na vědomí praktické, neboť z něho ani nevychází. Zkušenost individua ve společnosti, jež je výrazně určena časoprostorovým rozměrem, není možné uchopit pouze na úrovni intencionality vědomí, jak by snad vyplývalo ze sociologie fenomenologické, je také nutno uvažovat o dimenzi nevědomí. Lidský život ve své dimenzi existencionální je časově orientován směrem ke smrti, což ho činí životem člověka (Heidegger), v dimenzi sociální je doprovázen rutinizací praktik, které vyplývají z kolektivní paměti (Halbwachs) a překračují rámec bezprostřední smyslové zkušenosti. Prostorově je člověk vázán k určitému místu, a to svým zařazením do společnosti. Giddens hovoří o tom, že sociální integrace má „epizodický“ charakter, přičemž epizodou se rozumí otvírání a uzavírání časoprostoru. To zakládá na určité ontologické jistotě, bez níž není možný život jedince ve společnosti, ani život společnosti samotné. Moc není vymezená pouze negativně jako násilí, nátlak a konflikt. Na podkladě Foucaultových poznatků dochází Giddens k závěru, že moc činí přijatelnou to, že formuje diskurs tak, že tvaruje myšlení. To implikuje způsoby, jakými se ve společnosti aplikují vědomosti, které jsou zároveň formami a zdroji kontroly. Sama moc je generována reprodukcí panství, kontroly nad tzv. alokativními a autoritativními zdroji. První zahrnuje kontrolu materiálních objektů (materiály, energie, technologie, produkovávané zboží), druhá si podmaňuje organizaci časoprostoru ve společnosti, organizuje individuální šance k sebevyjádření a sebeuplatnění a spravuje mezilidské vztahy. Kontrola alokativních zdrojů znamená panství nad světem předmětů, kontrola autoritativních zdrojů panství nad světem lidí. Vlastnictví a autorita tvoří strukturovaný systém panství, jež produkuje interakce uskutečňované napříč časoprostorem.

Panství založené na alokativních zdrojích vytváří a využívá ekonomické instituce, panství založené na zdrojích autoritativních představuje instituce politické. Společenská reprodukce by takto probíhala jen na velmi úzkých kolejkách. Vedle institucí vycházejících z bezprostředního panství a kontroly si vyžaduje saturovat svou symbolickou dimenzi (druhy diskurzů) a regulovat vztahy na podkladě uznávaných hodnot (právo - druhy sankcí). Tyto instituce časoprostorový přesah svým charakterem podmiňují, což mělo za následek epizodickou

konvergenci různých lokalit. Historicky rozlišuje Giddens společnosti na třídně rozdělené, méně vyvinuté jak po stránce kontroly alokačních, tak autoritativních zdrojů, ve kterých se podržel význam lokálních komunit, a společnosti třídní, svou vyspělost prokazující fenoménem industrialismu, které charakterizují moderní dobu vytvořením národního státu a jeho systému.

Tradiční státy byly charakteristické konfúzností svých hranic a labilitou panství, vládlo se v nich nevládnutím, protože lokalitám byly přenechávány k rozhodnutí jejich vlastní záležitosti. Absolutistické státy působící coby předobraz států národních vycházely z potřeby centralizovat správu ve větších územních celcích, byly nuceny vyrovnávat moc v mezinárodním měřítku pomocí diplomacie. Národní stát vnitřně spjatý s kapitalismem a industrialismem, (někdy i s nacionalismem) vyjadřuje potřebu univerzální směnitelnosti, trhu, regulace majetkoprávních vztahů a plnou garanci individuální svobody.

Jürgen Habermas vychází také z předpokladu, že přes negativní důsledky uskutečňování raněměšťanských utopických projektů musí evropské myšlení zůstat na půdě rozumu, na níž se konstituovala moderna. Pro sociologii pak vyplývá úkol vyložit, jakými mechanismy je možné sociálně překonat anomické projevy společenské reprodukce založené na rozkladných efektech totálně působící správy a redukce života na poptávku a nabídku, přičemž budiž zdůrazněno, že Habermasova sociologická teorie vychází ze západních hodnot a díky zkušenostem dvacátého století ani z jejich kontextu vystoupit nechce.

Habermas si byl vědom, že měšťanské ideály autonomie rozhodování koupěschopného konzumenta právě tak jako ideál nezávislé volby suverénního občana se stávají v realitě mnohdy fikcí. Ani dokonalé fungování celého společenského systému totiž nemůže jednoduše nahradit porušení tradičních životních forem. Média peněz vyjadřující ekonomický systém a moci, vyjadřující systém obłudné, neosobní státní správy vylučují ze svého okruhu kulturní reprodukce, mechanismy dorozumění a socializaci. Habermas tím netvrdí, že by peníze a moc mohly ryze sociální dimenzi života substituovat, tvrdí jen, že si ona dvě média podmaňují, formují a kolonizují obecný nárůst racionality a odsunutím sociální sféry do soukromé dimenze spouštějí mechanismy patologie ve velkém.

Jeho sociologie na tuto situaci odpovídá koncepcí komunikativního jednání. Obecně lze komunikativní jednání charakterizovat jako verbální i neverbální interakci mezi sociálními subjekty, která vede ke konsensu. Komunikativní jednání, oproštěno od zájmů partikulárních a zvláště mocenských, má sloužit k obecnému překonání problematizované situace toho kterého společenství. Lepšími argumenty dosažený a vyjednaný konsensus může vyústit do systému platných norem. Silou komunikativního jednání lze pak překonat absurdity vyplývající z neosobního působení moci v moderní společnosti. Aby bylo komunikativní jednání působné, je ovšem nutné zajistit určité předpoklady. V kontextu působení

totalní správy jsou vědecké diskursy, morálněteoretická a právněteoretická zkoumání institucionalizovány jen jako záležitost odborníků, což má za následek vzhledem k jejich zprostředkovanému podřízení správní moci to, že ačkoli racionalizovány, znehodnocují svět sociální dimenze. Tento svět nazývá Habermas žitým světem (Lebenswelt) konstituujícím se z kultury, společnosti a osobnosti, což znamená rozšíření tohoto pojmu oproti klasickým představám fenomenologické sociologie. Moc působí jako rozkladný element komplikovaných a křehkých zdrojů sociálního světa. Politický systém zajišťující masovou loajalitu prostřednictvím státních sociálních programů a vyloučením určitých témat z veřejné diskuse manipuluje komunikativní činností a neutralizuje roli občana státu.

Habermas podobně jako Giddens vidí právě v souvislosti života moderní společnosti a působení moci limity sociologie a zároveň dokládá její nezbytnost. Jeho praktické a teoretické vysoce fundované paradigma však zůstává na půl cesty v tom smyslu, že se v něm nepřikročilo ke konkrétnějšímu výkladu praktických možností moderní společnosti. Zdá se, že jím je teorie sociálních hnutí, které se v Německu věnoval Habermasův žák Claus Offe. Pro doložení obecné sociologické teorie se však zdají vhodné Tourainovy koncepce sociálních hnutí.

Alain Touraine chápe sám svou sociologii jako myšlenkovou opozici proti představám klasické sociologie (zvláště v durkheimovské variantě). Klasická sociologie tematicky reflektuje především přechod od tradičního k modernímu životu, od pospolitosti ke společnosti a od chaosu k systému, kdy jsou jednotliví aktéři (skupiny, elity, třídy, vrstvy) buďto uskutečňovateli těchto procesů, nebo odpůrci a staviteli překážek pokroku. Sociologie tak spoluvytváří a upevňuje představu, že moderní společnost se nedefinuje svou přirozeností, svým vlastním nenásilným řádem, ale naopak nutností, jež se může prosadit i silou a násilím, potlačit partikulární svět tradiční minulosti ve prospěch univerzální budoucnosti. Osobní svoboda se vázala na sociální pokrok právě tak jako skutečnost, že rozvoj individua vázal k participaci na společenském životě.

To ovšem není pro Touraina samo o sobě nepřijatelné. Problém začíná v okamžiku, kdy upadly do krize „staré způsoby reprezentace“, kdy se stalo konfúzním to, co je vlastně vůbec společností míněno. Rozvoj společnosti se stal vágním sloganem, za nímž si sociologie nebyla schopna představit nic jiného než rozvoj sociálního systému, jehož dešifrování znamená odkrytí forem panství, jimiž upadla modernita do barbarství. S téměř adornovskou argumentací spojuje Touraine důsledky provádění společenského pokroku instalací oněch zařízení na Gugalagu a v Osvětími.

Rozvinutí motivů klasické sociologie v parsonsovské variantě znamenalo téměř absolutní nastolení komplementarity instituce a socializace. Socializace představuje osobní dimenzi přizpůsobování se nadosobnímu řádu, který se vyjadřuje institucemi. Touraine sociologicky konfrontující se s postmoderní, postindus-

trialeční a posthistorickou skutečností onen vztah radikálně obrací. V tomto období se aktér, dříve pasivní element působení společnosti, staví proti sociálnímu systému tím, že se odmítl definovat participací ve společnosti. Tím se denunciuje iracionalita moci ve společnosti (jejích vedoucích sil), která vzdor své gradované schopnosti rozšiřovat se univerzálně, legitimuje sama sebe historií a partikulární kulturou.

Sociologie už nevystačí s tím, že slouží jako odkrývání cesty tradiční společnosti k národnímu státu, neboť hranice, jež se vytyčují možnostmi působení správy, jsou překračovány tím, že množství lidí majících přístup k veřejné sféře rozložilo možnost definovat jednoznačně a důvěryhodně společenské hodnoty. Krize sociologie se projevuje v oblastech jejího zaměření na vztah mezi aktérem a systémem. Touraine chce nahradit sociologii, která pouze afirmuje systém coby adaptivní mechanismus na panství, čímž vylučuje sociálního aktéra ze hry, sociologií sociálních hnutí. Tím by se měla demystifikovat skrytá ideologie národního státu právě tak jako zvýraznit svébytnost charakteru moderní západní společnosti. To se projevilo v kulturní krizi šedesátých let, když nastalo probuzení z instrumentální racionality, což se v sociální oblasti promítá do vzájemné izolace sociálních rolí, zchlazením sociálního života, nahrazením společností státem a zakrýváním sociálního systému partikularitami politického diskursu. Základním úkolem sociologie je v této situaci definovat vztah mezi analýzou sociálních systémů a historickými transformacemi, ukázat prakticky, jak se má k sobě v rámci sociální analýzy perspektiva synchronická a diachronická. Teoreticky k tomu slouží popis prostoru kolektivního jednání, které vyjadřuje konflikt mezi sociální organizací a mocí (politickým systémem a jeho limity), což je v obecné podobě vlastní téma sociálních hnutí. Onen konflikt vyjadřuje moment historicity, produkce společnosti sebe sama. Sociální hnutí se definují svým vztahem ke způsobu sociálního panství, představují tedy boj sociálních tříd za kontrolu systému. Třída, která řídí společnost (la classe dirigeante), směřuje k tomu, aby se skryla za přirozenou evoluci věci. K tomu je nutné postavit se proti omezování pokroku, modernizovat se. Ona třída zrodila společnost, tj. v zásadě určila její tvářnost, vyprodukovala ji. Naproti tomu stát je pouhým technickým nástrojem jejího udržování v průběhu času. Mezi nimi je nutno, alespoň z analytických důvodů, rozlišovat. Stát podmiňuje reprodukci společnosti, což ovšem neznamená, že by to činil podle logiky jejího vzniku, neboť způsob reprodukce není jednoduchým derivátem produkce. Žije naopak svým vlastním životem, jak víme poučení sociologickými teoriemi technokracie a industrialismu.

Konflikty, ve kterých jde o ně samé, což mimo jiné znamená, že je nelze poměřit násilím, nejsou diskusí utlačovaných. Každé sociální hnutí zrodí nové praktiky, které se ovšem obracejí na starý diskurs. To, že jsou hnutí někdy absorbována do politiky, neznamená ještě poslušnost utopické a institucionalizační

fáze. Hnutí tedy nerozkládá jeho eventuální institucionalizace, nutný výkon moci. Vysmeknout se ocelové logice fungování moderních byrokratických struktur předpokládá, že se sociální hnutí nepasuje na roli globálního aktéra, jenž mění svět. Tento antiuniverzalistický patos implikuje přinejmenším vědomí si vlastních hranic.

K jejich vytčení dochází vlastním sebedefinováním. Sociální hnutí tak činí podle tří principů. První princip identity vychází z předpokladu, že uvědomění nastupuje před konfliktem. Afirmace skupiny jí samotnou probíhá v rámci institucionálních struktur, ovšem při přijetí institucionálních pravidel hry. Druhým principem je opozice. Vzhledem ke vztahování se ke konfliktu je nezbytné vymezit protivníka, i když je jasné, že neexistuje hnutí, které by se mohlo vyložit jen konfliktem a negativním vztahem. Takové absolutizaci brání třetí definiční princip totality. Tento princip v sobě shrnuje realistickou zkušenost, že izolované chování v totalitě, celku společenských vztahů, vede vždy k záhubě. Dále potvrzuje skutečnost, že sociální hnutí není vždy alternativou celku skutečnosti. Princip totality je významný, protože v sobě zahrnuje působnost předcházejících dvou. Jeho nepřiměřené zvýraznění vyzní jako výzva k sjednocení všech hnutí za účelem překonání tematické partikularity, což ruší princip identity a opozice a možnost ochrany zvláštního, jak se stalo v případě komunismu. Zeslabení principu totality fragmentarizuje konflikt natolik, že ho lze v krizových situacích degradovat do roviny pouhého násilí, jak to učinil fašismus, který nelze rozhodně jednoduše označit jako hnutí pravice. Sociální hnutí nejsou výrazem rozporu, jak by se zdálo z marxistické perspektivy, neboť v nich neběží o sociální systém, ale o aktéra a jeho přirozená lidská práva.

L I T E R A T U R A

- Bourdieu, P.:* Distinctions. Oxford, 1984.
Bourdieu, P.: Homo academicus. Paris, 1984
Bourdieu, P.: Questions de sociologie. Paris, 1980.
Giddens, A.: Contemporary Critics of Historical Materialism. Oxford, 1991.
Giddens, A.: The Nation State and Violence. Cambridge, 1985.
Habermas, J.: Theorie des kommunikativen Handels I, II. Frankfurt am Main, 1981.
Habermas, J.: Strukturwandel der Öffentlichkeit. Neuwied, 1962.
Luhmann, N.: Macht. Stuttgart, 1969.
Luhmann, N.: Soziale Systeme. Frankfurt am Main, 1984.
Parsons, T.: Social System. New York, 1951.
Parsons, T.: Social Structure and Personality. London, 1965.
Touraine, A.: Les mouvements sociaux. Paris, 1970.
Touraine, A.: L'Acteur. Paris, 1984.

Authority and Power (from the point of view of basic sociological paradigms)

S u m m a r y

The text is concerned with problems of authority and power within general sociological theory. It seems to be necessary to recapitulate the basic theoretical schemes which general sociological theory has developed in this field. The text does not pretend to provide an exhaustive list of all theories about power and authority. It will rather show how the general concept of modern society is connected with power.

The material elaborated in this text are the modern sociological paradigms. They are divided according to our theme into three types. Systems paradigm (Parsons, Luhmann) presents power as property of social systems which is not violent and enables a possible space for freedom. The structuralist one (Bourdieu) falls within the Durkheimian tradition in which invisible, superpersonal structures determine the position of different people in society. The last one, the paradigm of practice (Giddens, Habermas, Touraine) is very important because of its critical relation to reality. These authors know that the laws of modern society are very impersonal (structural), but reconsider eventual possibilities of escaping from them (normative theory of violence, theory of communicative action, social movement theory).

The whole text attempts to show that power is more complicated than political point of view allows. Sociology should help to negate prejudices about society concerning the sphere of domination.